

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לחִישָׁה טוֹבָה יוֹתֵר מִשְׁלַחַשׁ לָנוּ, בְּעִל־הַתּוֹתָחַ, וַיִּסֶּה כְּתָב נִי
אֶל תְּרֵמָן, כְּמִשְׁתַּלֵּב בְּדֶרֶכְכֶּם שֶׁל קוֹדְמֵינוּ (הַגְדוֹד הַלּוֹמֵד,
דְּבַר, גִּל' 8576), בְּעֵנִיין הַצָּבֵא:

שְׁמַצֵּד מִסִּים הוּא בֵּית סֵפֶר זָבוֹה,
זֶם כְּמַת מִתְחִילִים לְאֵמָה, וְזֶם זָבוֹן...
וְאֵת זֹאת, כְּמוֹכֵן, עוֹשֶׂה בְּלִי לְגִרָע
מִמָּוֶד הַתּוֹתָח, שְׁקוֹרִין קִנּוֹן.

ח ב ר

• פלמח •

(עיון אפיגראפי-אטימולוגי)

הפעילות הארכיאולוגית המוגברת בחפירות תל-אבי –
ביפו בעשרות השנים האחרונות הביאה לנו את השפע העצום
של קטעי הפאפירוסים שמן המאה התשע-עשרה עד המאה
העשרים ואחת, טכסטים שגילו לנו את לשונות הדיבור הרווחות
במדינת העברים ו לפני אלף שנים ויותר.

כל המדפדף בגיליונות הרבעון Israel and the
Middle East ובאחרים חקרובים למקצוע, נוכח לדעת, שבעיות

* [נכתב בי"ד באדר, ו' אלפים תשט"ו (שנת אלף ושבע למדינת
ישראל, מרס 2055), ופרסומו נתאחר עד היום.]

1. דרך אגב האם „עבריים“ אלו, כפי שנחבנו מייסדי מדינתנו, זהים
עם ה-חֲבִירִי, הנזכרים במקורות קדומים כעם היושב באותה הסביבה?
הנחה מרתקת זו מביע Koyoto Ngawashiki בספרו האחרון: Recent
Problems in Near-Eastern Archaeology, טוקיו, 2037.

רבות, ובפרט בעיות של בירור מלים וניבים, עדיין מצפות להבהרתן בידי חכמי הישראלוגיה.

ברצוני לספל במאמרי זה באחת הבעיות הללו, במלה קשה להבנה, שהמלומדים לא עמדו על משמעותה עד היום הזה: פלמח.

ואלה המקורות למלה זו:

1. המלה נמצאת חרותה על מספר חותמות מתכת. המראות כעין ציור של שיבולים, מוקפות כלי או סרט. שאינו ניתן לזיהוי. מכאן הגיעו מלומדים אחדים להנחה, שהמדובר בנושא פולחני, הקשור בטקסי הקציר הקדומים. השווה *Corpus Symbolorum Israelensium* כרך א' (מהדורת שנת 2913), מס' 145. ולא היא, כפי שמראים שאר מקומות, שנמצאה בהם מלה זו.

2. "כנס מפקדי פלמח" (*M. L. I. vol. 46, 2916*), עמ' 197; כאן אינו מדובר במושגי פולחן. "כָּנַס" בלשון זכר אינו זהה ל"כנסת", השם הנקבי, המצוי לא אחת במושגי הדת (תפילה בבית הכנסת הגדול, *Early Israel Signboards* V, 368; "יושב ראש הכנסת"; השווה "ראש ישיבה", "ריש מתיבתא", שהוא, לפי דובנוב, מושג בחיים הדתיים) וכיו"ב. אדרבא, מן הקטע הנוכחי נובע בבירור, שהמדובר בחיי הצבא, כפי שעוד יוכח להלן: "מפקד" הוא מושג דומה ל"חייל", אף כי לא זהה לו. מצאנו מונח זה תכופות בלוחות קארטון (אותו חומר כתיבה אופייני לאותה התקופה), ליד "חותמת דאר" וצבאי" וכיו"ב.

1. מקום זה ביהושע יז יא ועוד? "חותמת דאר" כמו "אניות

תרשיש", "זהב אופיר"?

3. ביתר פירוט ניתן ללמוד על מהות ה„פלמח“ מהקטע הבא: „הפלמח כבש את הכ [.....] שבג[...]. המשולש י“. התוכן הברור בהחלט מפנה אותנו לפעולות מלחמתיות. ומכאן ש„פלמח“ הוא כעין „מפקד, חייל“; השווה: „המלך דוד... מכל הגויים אשר כבש“ (שמואל ב' ב יא).

אולם שני גוונים מיוחדים של המלה, שהזנחנו עד כה, עשויים אולי להוסיף להבנתנו; שניהם מופיעים באוסף הידוע של „שירי גדנע“:

1. „פלמחניק שמו דודי“. כאן נראה, ש„פלמח“ הוא מושג קעלי; השווה „נודניק“, „לא-אכפת-ניק“, שניהם כח נפוצים, שאין צורך להביא ראיות למציאותם, ושניהם גזורים מפעלים (לנוד, אכפת; לשם האחרון השווה: M. Jastrow, A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli e'c. מהדורה מאה וחמש-עשרה. ערכים אכף, אכפת); על כן נראה, שגם „פלמח“ היא צורה שמנית של פועל, שמשמעותו השורשית בקירוב „נלחם“, כפי שעוד יוכח להלן בפרוטרוט.
2. „אנו אנו הפלמח“. „אנו“, שהיא הצורה הספרותית של „אנחנו“ הוולגארית, היא כינוי של רבים. מכאן מתקבל אפוא, שלמלה פלמח, „חייל, לוחם“, יש גם שימוש קיבוצי.

-
1. הוא בלי ספק נקודה, שבה נפגשים תחומי שלוש ארצות.
 2. „גדנע“ הוא כנראה מחבר השירים הללו, מסורר נודע, וזה בלי ספק עם אחר, הנזכר תכופות בטכסטים ישראליים שונים, ושכתיב שמו משחנה לפרקים: גתה, גחא, געתע. „גדנע“ היא ואריאנטה רביעית, שבה ג' באה במקום ע', כמו ב„יענקוב, ינקל“ חחת „יעקב“. הצורה המקורית היא אפוא גחעע.

מובן מאליו. שלהבנה ברורה בבניה סימאנטית כה מסובכת אי אפשר להגיע בלא בירור האטימולוגיה של המלה הנחקרת. לשאלה זו בעיקר התכוונתי להקדיש את מחקרי הצנוע הזה. אך יש בדעתי להביא את התרומה לפירוש „פלמח“ מצד אוסף מקורות. שעדיין לא נוצל כלל לחקר הלכסיקון של תל-אבי-ביפו, ושעצם ההוכחה לאפשרות ניצולו עשויה להפיץ אור מעניין על הנתונים התרבותיים, החברתיים והלשוניים של ימיה הראשונים של מדינתנו הישראלית.

הביטוי palmachum, palmach או דומה לו נזכר כמה פעמים במילונים של שפת הגנבים הגרמנית (השווה: Avé-Lallemant, Das deutsche Gaunertum in seiner social-politischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande לייפציג 1858–1862). ושם מוסבר: „חייל, לוחם“, אף ניתנת האטימולוגיה שלו (בעזרת לשון תל-אבי-ביפו כסירוס של „בעל מלחמה“. בכלל לא שמו לב כראוי לעובדה, שביטויים רבים בלשון הגנבים שבמילוני אוי-לאַמאַן מגלים דמיון רב מאוד למלים ישראליות (השווה ח"ב רוזן, בלשוננו לעם, תשי"א, י"ב, עמ' 21).

בכל זאת אין לטעון, שלשון הטור השמאלי שבמילוני הגנבים – ישראלית היא. אין היא אלא לשון דומה, הידועה לפי אוי-לאַמאַן עצמו בשם „אידיש“.

ניתן היום לקבוע (השווה U. Weinreich, Languages in Contact, New-York 1953), שהלשון הזאת, שאינה ידועה כלל בפרסיה, שימשה יסוד חשוב בעיצובה וייצובה של התרבות הישראלית של המאה התשע-עשרה והעשרים.

אם תפסה אפוא „לשון מילון הגנבים“ עמדה כה נכבדה במסגרת התרבות הראשונה של מדינת ישראל, הרי לא ייפלא, שמלים רבות יכלו לעבור ממנה ללשונה של מדינה זו. והוא דין ה„פלמח“, ה„חייל“, והצלחנו להראות, שההסבר האטימולוגי בעזרת „בעל מלחמה“ הולם באופן מלא את שימוש המלה הזאת בחקופה מאוחרת יותר.

אולם עלינו להבהיר עוד נקודה אחת. ראינו סימנים לדבר, שאין פלמח מציין בעיקרו חייל בודד, כי אם קבוצת חיילים, יחידה צבאית (השווה לעיל: „אנו אנו הפלמח“). אין כאן אלא אחד מתהליכי הלשון השכיחים והמצויים בשפות רבות עד למאוד: מלה המציינת עצם יחיד הופכת לשמו של קיבוץ: העמלקי (בראשית יד ז), החתי (שם כג ג) הם שמות של עמים, לא של יחידים. שימוש זה רווח במקרא דווקא בקשר לפעולות קרביות. ואף מצאנו בלשון התלמוד: שותף ליסטים (ירוש' סנה' י"ט ב) — ביחיד, רוב ליסטים ישראל (בבלי ביצה ט"ו א) — בריבוי. ועל כך עיין: טור-סיני, יחיד וריבוי בהתהוות הלשון. במהלשון והספר, כרך א, ירושלים תש"ח, בייחוד עמ' 130 ואילך.¹

1. ברומה לרעה המובעת על ידי Der Numerus) Torczyner im Problem d. Sprachentstehung: Jahresbericht d. Hochschule f. d. Wissenschaft d. Judentums, Berlin 1928, 25-27).
 בנקודה זו קיימת הסכמה בין שני החוקרים הללו, אף על פי שבניינים רבים אחרים (כפרט בפירוש המקרא) ניכר תכופות, שטור-סיני יוצא חוצץ כנגד השערות קודמו הנזכר לאחרונה.

כך הייתה אפוא גם התפתחות משמעותו של השם "פלמח", שנשאל מ־palmach (>בעל-מלחמה) שבאידיש. ונדמה. שיכולנו בשיקולינו אלו להביא לא רק תרומה להבנתה של אחת מסתומות מקורותינו, כי אם לציין גם כמה גורמים חברתיים-תרבותיים, פסיכולוגיים-היסטוריים, שהשתתפו ביצירת לשונם של אבותינו הקדמונים.

1. רק עתה הופנתה תשומת-לבי לעובדה, שכבר P. K. Ahle מטפל בספרו Die Druckschriften aus dem Loche, Frankfurt, 2906, בבעיה זו בקווים דומים למובאים לעיל. בכל זאת לא רציתי להימנע מלהביא את מחקרי זה לידיעת המעוניינים. אולם עליך להסתייג מהחשיבות, שמייחס החוקר הנזכר לעקבות המטושטשים של שני קווים, או שרידי אותיות, המצויים לעתים בין מ ובין ח של המלה פלמה. הוא רואה בהם סימן ראשי-תיבות, ומנסה לפרש "פלמח" כקיצור "פלוגות מחץ" על-פי מה שנראה לו ככפילות באחד הצכסטים, הקדומים יותר. אך מה ל"פלוגות מחץ" ולאותו ביטוי, המפורש כ"חילל" במילוני המאה השבע-עשרה עשרה! נדמה, שהשערה נועזת וחריפה זו של החוקר הנכבד בטעות גמורה יסודה, ואינה מוכיחה אלא את הלבטים, שבהם נתונה עדיין המתודה המחקרית של מדע הלשון!

[השערה אחרת, הרואה גם היא במלה "פלמח" קיצור בדרך ראשי-תיבות, קושרת עניין זה בפרשה כלכלית של חוסר-מזון בימי מוסל עברי בשם יוסף (אולי זהו צפנת-פענת, הידוע מתולדות הרעב בארץ מצרים ובארץ בנען?). כתובת "פלמח" עם סימנים של ראשי-תיבות נמצאה בחפירות ליד חורבה של מחסן מזונות בתל-אבי — ביפו, וסבורים שמירושה: פה לא מחלקים חלב. ("לא" לפני בינוני — חופעה, "ישראלית"?) אולם גם השערה זו צריכה עיון, ותגליות נוספות של מגילות גנוזות עשויות לתרום הרבה לפענוחה. — המערכת.]